

Isländska vikingatida gravar och grävda gårdar

Fakta eller fiktion?

Av Bjarni Einarsson

I Island är drygt 300 gravar kända från vikingatid. De är samlade på knappt 160 lokaler som är mycket ojämnt fördelade över Island. Orsaken till denna korologi ämnar jag diskutera i denna uppsats som inte gör anspråk på att vara ett bevis för mina teser utan ett inlägg i en diskussion som tyvärr inte förs. Vidare diskuterar jag grävda gårdars spridning och jämför med gravarnas spridning. Det är oundvikligt i diskussionen att komma in på forskningshistorik och forskningsideal, vilket jag gör.

Gravbeståndet är koncentrerat till tre regioner, de västra delarna av sydlandet, de centrala delarna av norrlandet och på östra Island (fig 1).

Den vedertagna teorin om gravarnas korologi är att den beror på yttre faktorer, d.v.s. erosion, vägbyggen, byggnadsarbete o.s.v. (1). Det är en förenkling av problemet att påstå att erosion skulle vara ett regionalt problem, erosion är ett fenomen som rör hela Island och många områden utanför de tre nämnda är hårt pressade av erosion. Orsaken till erosionen är främst ett alltför intensivt betande av får genom århundradena, och fårskötsel bedriver man runt hela Island. Vägbyggen har naturligtvis förekommit över allt där människor bor och byggnadsarbete likaså. Störst torde aktiviteten vara i och vid tätorterna, inte minst vid huvudstaden Reykjavík. Att dessa tre faktorer i samspel skulle vara en förklaring till gravarnas korologi finner jag ytterst osannolikt. Det är en tendens, i isländsk

arkeologi att förklara arkeologiska fornlämningar utifrån olika naturfenomen. T ex att gravarnas korologi beror till en viss del på erosion, att ödegårdars ödeläggelse beror på vulkanisk aktivitet, klimatisk försämring eller Svarta döden o.s.v. Jag är mycket skeptisk till sådana generaliserande förklaringar i en arkeologisk kontext. Samhällets mekanismer och människans möjligheter att påverka dem har förbisetts i forskningen. Man tenderar att se det förhistoriska isländska samhället som en mycket statisk företeelse utan inre dynamik, enbart påverkat av yttre faktorer.

En systematisk inventering av gravar har aldrig ägt rum i Island. Inventering av fasta fornlämningar har dock påbörjats, men om det fortsätter i samma takt som det har hittills gjort kommer det att ta några hundra år att täcka hela Island. Haakon Shetelig skrev på 30-talet att en systematisk inventering av gravar skulle med största sannolikhet ge en betydande ökning i antalet gravar i Island (2). Evert Baudou skriver att antalet fornlämningar står i ett direkt förhållande till den tid man lägger ner vid inventeringen. Han syftar på svenska förhållanden, men ingenting motsäger att detta inte kunde gälla isländska förhållanden (3). Kristján Eldjárn är inte helt övertygad om fördelarna med Sheteligs förslag, men föreslår att i fall man skulle ägna sig åt detta, att; »... sedan gå på de jordar (gårdar), som har ändrats relativt lite från sagatiden, försöka komma underfund med de lämpligaste gravplatserna, sätta sig i den förhi-

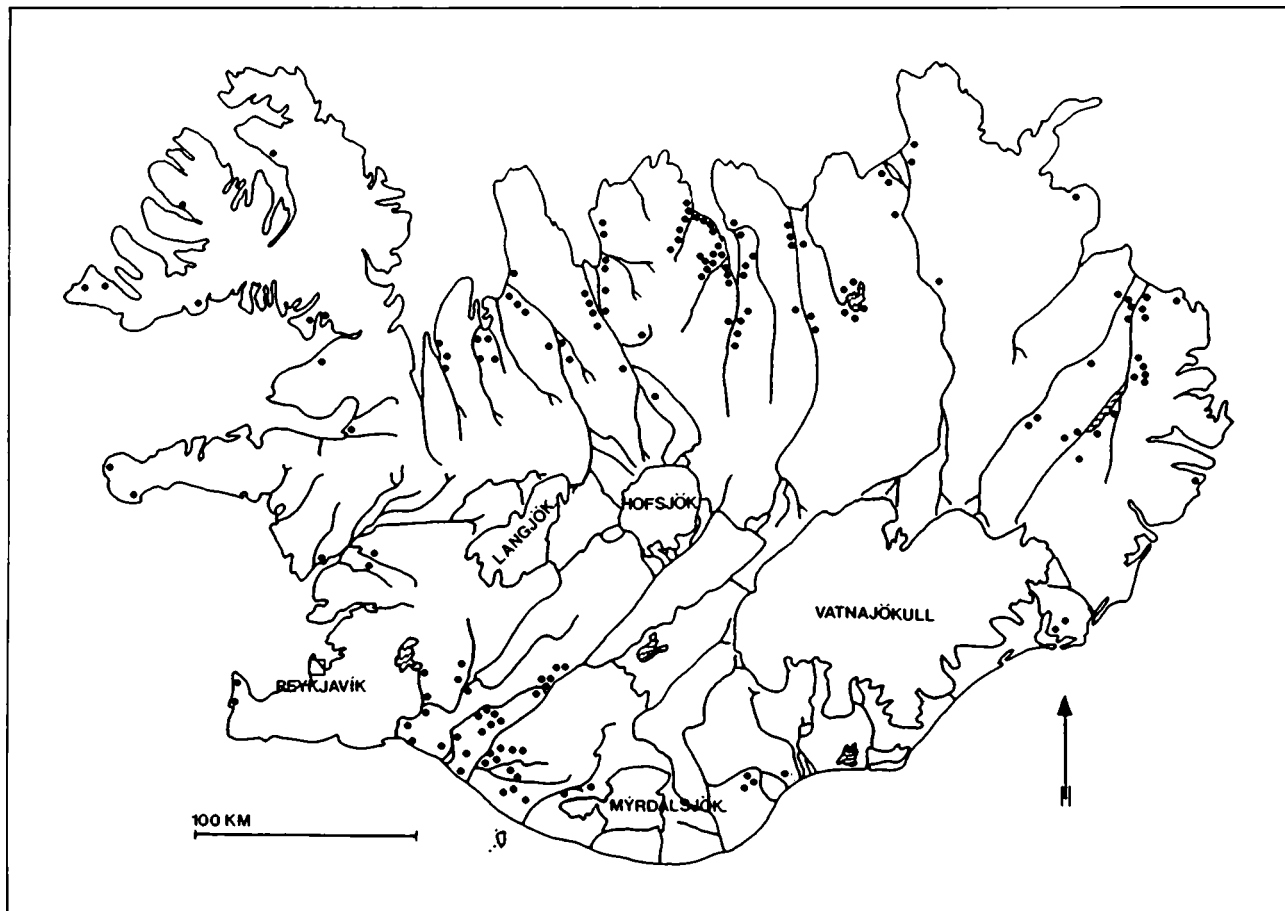

Fig. 1. Gravarnas spridning.

storiska människans spår, som skall välja en gravplats vid sin gård och komma fram till samma resultat som han« (4). Eldjárn utgår från de gårdar som omnämns i Sagorna/Landnámabók. Detta är just arkeologins dilemma i Island, Sagorna/Landnámabók m fl har styrt den arkeologiska forskningen och gör det än. (Dock har det

de senaste åren tillkommit andra forskningsideal). Med Sagorna/Landnámabók i handen har man skådat ut över det isländska landskapet och försökt placera gravar och andra lämningar i deras värld. Det kan hända att ett sådant tillvägagångssätt är relevant i vissa sammanhang, men det vimlar av fornlämningar

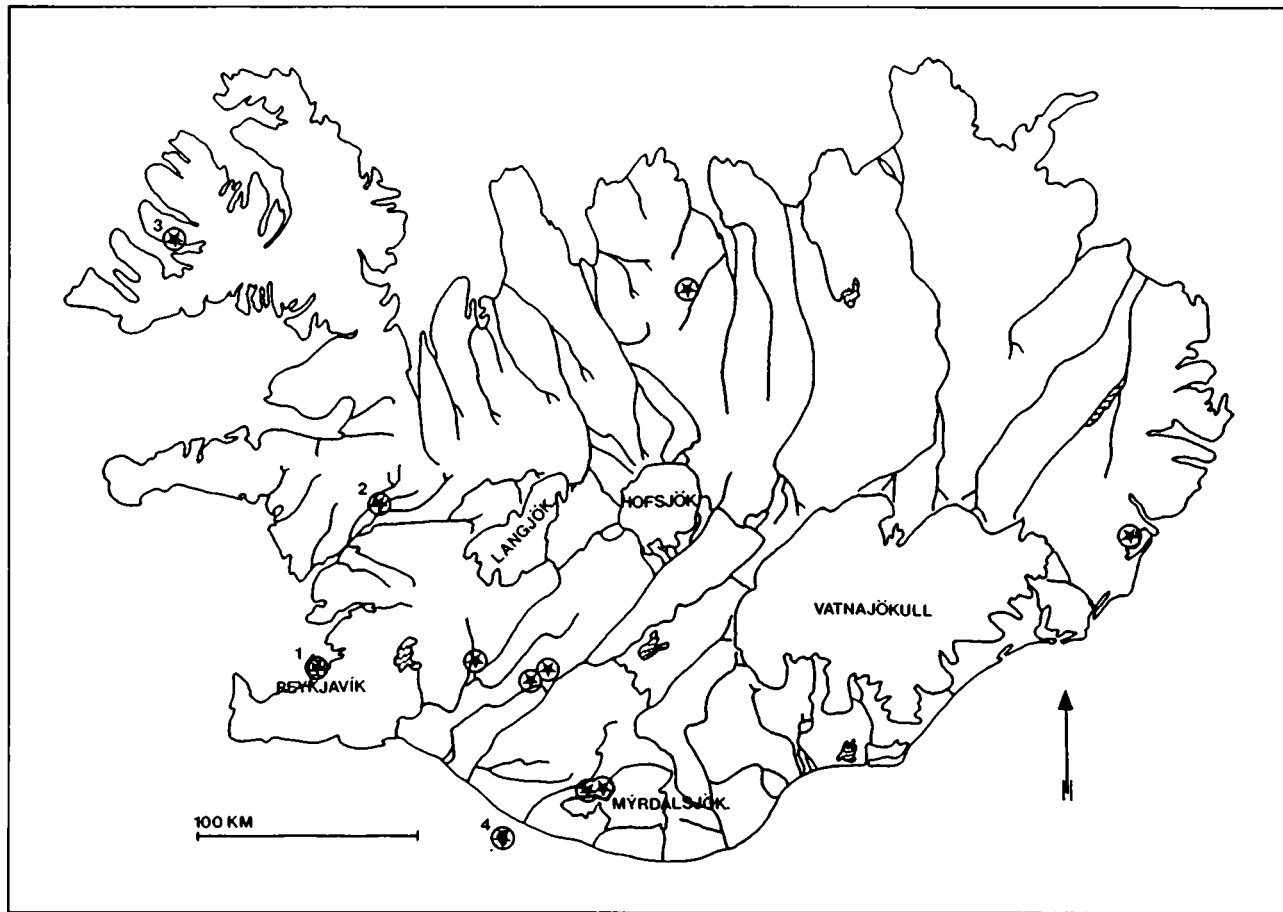

Fig. 2. Grävda gárdar daterade före 1104 (12).

som inte har någon som helst anknytning till sagorna och de förtjänar ett intresse. Jag vågar påstå att isländsk arkeologi kan stå på egna ben och att det finns goda förutsättningar för detta. Jämfört med övriga länder i Nord-Europa förekommer det relativt gott om gårdslämningar från vikingatiden, inte minst i inlan-

det beroende på brott i bebyggelsekontinuiteten. De senaste åren har undersökningar i form av punktvisa inventeringar och provgrovsgrävningar klart indikerat en betydligt intensivare bosättning i inlandet än man tidigare ansett och dessa bosättningar är av äldre karaktär (5). Det är av ett vitalt intresse att arkeologer i

Island applicerar arkeologiska metoder vid sina undersökningar och genom dessa komma fram till arkeologiska resultat. Därmed inte sagt att Sagorna/Landnámabók borde förbises, men de är trots allt en medeltida »konstruktion«, skrivna i ett speciellt syfte som knappast har någon större relevans för Islands äldsta bosättning, åtminstone inte direkt (6). Vi måste kunna tro på arkeologins möjligheter och bli av med arkeologins mindrevärdeskomplex gentemot den historiska forskningen som från början har dominerat fältet. Jag tror med andra ord inte ett ögonblick på påståendet att; »*It is only natural that sparse and scattered archaeological finds cannot compete with these splendid and unique literary records as sources for our oldest history*« (7).

Åter till gravarnas korologi. Låt oss bortse från alla ovan nämnda förklaringar och anta att gravarnas spridningsbild motsvarar det ursprungliga förhållandet. Vi kan anta att det kända gravbeståndet representerar en gravtyp eller en gravform som har sin huvudsakliga spridning just i de regioner som nämns ovan (fig. 1), men att andra gravtyper eller gravformer representerar de andra regionerna.

Min utgångspunkt är att Islands landnam var en komplex process bestående av många, helt oberoende folkgrupper från vitt skilda regioner vid Nord-Atlanten. Dessa folkgrupper kom från skilda miljöer vid skilda tidpunkter (se nedan) och sökte upp de regioner som bäst motsvarade de hemmiljöer de kom från. Den kultur, ekonomi och samhällsstruktur de hade med sig i bagaget var anpassat till en viss miljö. Väl framme i Island försökte de applicera detta på sin nya hemmiljö. En del var kristna, en del var hedniska och en del var kanske både ock. Det förefaller naturligt att dessa grupper tenderade att bosätta sig något åtskilda p.g.a. sin bakgrund, (blandade områden har naturligtvis förekommit). Eftersom det i början av landnamet fanns

gott om utrymme blev det knappast några större konfrontationer. Det är också troligt att en del kristna och hedniska grupper hade kommit i kontakt med varandra i sina hemländer. I relation till denna skiss av landnamsfasen blir gravarnas korologi begriplig.

Om man jämför spridningsbilden för grävda gårdar, (grävda på 1900-talet), som är daterade före 1104 med tephrokronologisk metod (d.v.s. genom vulkaniska asklager i stratigrafien) eller föremålsdaterade med gravarnas spridningsbild, så uppträder en viss korrelation i spridningen. De gårdar som är grävda ligger alltså huvudsakligen i ett av områdena som gravarna förekommer i (fig. 2). Fyra av de fem gårdarna som ligger utanför (nr 1-4) förtjänar en kort kommentar. Gård nr. 1 som ligger i centrala Reykjavík och har av många ansetts vara Ingólfur Arnarssons gård (8). Fyra C-14 dateringar gjordes och de gav dateringarna 610 +/- 100, 760 +/- 90, 780 +/- 70 och 810 +/- 70 e kr. Gård nr. 2, Ísleifsstaðir, grävdes 1939. Vid grävningen framkom 3 nivåer (byggnadsfaser) där nivå 1 ansågs vara äldre än år 1104. 12-15 cm under nivå 3 (den äldsta) låg ett brandlager som författaren tolkar som lämning efter svedning omedelbart före byggandet (9). Tyvärr undersöktes inte nivå 3, men det förefaller inte orimligt att den är av hög ålder! (Under många av Þjórsárdalur gårdarna har man påträffat golv under de grävda nivåerna som inte vidare undersöktes). Gård nr. 3, Grelutóttir, grävdes 1977-78. Gården anlades enligt författaren omkring år 900 och överges strax före år 1000 (10). Två C-14 dateringar gjordes, vilka gav resultaten 760 +/- 60 respektive 880 +/- 60 e kr (proven tagna ur två grophus intill gården). Gård nr. 4, Herjólfssdalur, gav C-14 resultat av en mycket hög ålder, (600-700-tal?) (11), (12).

C-14 resultat som har gett »för hög ålder« i Island har man förklarat som resultat av den vulkaniska akti-

viteten i eller genom havets påverkan. Ingrid Olsson som i störst omfattning har studerat C-14-resultaten i Island, har kommit fram till att det med största sannolikhet inte går att bevisa ett samband mellan den höga åldern och den vulkaniska aktiviteten (13). Skulle det vara så att C-14-metoden har lika stor relevans i Island som i de övriga länderna vid Nordatlanten, vilken jag finner rimligt, stärker det tesen om att Islands landnam börjat tidigare än vad den traditionella teorin vill göra gällande. Huruvida den sträcker sig till 600-talet eller inte vågar jag inte spekulera i, det får framtiden visa. Den traditionella dateringsmetodikerna har varit föremålsdatering och/eller tephrokronologisk datering. Problemet med föremålsdatering är, när det gäller gårdskomplex, avsaknaden av daterbara typologiska element. Fyndmaterialet är i regel magert, men trots det har man framhållit en viss datering som egentligen bottnar i författarnas önsketänkande och deras beroende av Sagorna/Landnámabók. I den mån tephra förekommer anlitar man tephrokronologisk datering som den primära metoden samtidigt som tephrokronologin i grund och botten vilar på uppgifter från Sagorna/Landnámabók (14). Det finns alltså en uppenbar fara för cirkelbevisföring. I samband med de arkeologiska undersökningarna i Thjórsárdalur 1939 var den tephrokronologiska dateringsmetodikerna vägledande. Då daterade man i 1104-tephra till ca år 1300 vilket innebär att de flesta gårdarna blev daterade till den tiden, (vissa tveksamheter uppstod dock hos vissa författare (15). Andra, icke inblandade i projektet, ville datera t.ex. Stöng till ca 1050, inte utifrån det arkeologiska materialet utan med stöd av skriftliga källor. Man kan alltså datera arkeologiska lämningar tämligen godtyckligt för att tillgodose sina önskemål. En eventuell motsättning mellan C-14 resultat å ena sidan och arkeologiska resultat å den andra har alltid inneburit att C-14

resultaten fått ge vika. Därför är C-14-metodens varande eller icke varande i Island av största intresse.

Den data vi har ackumulerat från gravar och gårdslämningar härstammar alltså från tre regioner i Island. Trots det vågar man påstå att det isländska landnamet varit en tämligen enhetlig process, med »vissa« inslag av icke nordiska element (bl a iriska slavar) och som fullbordades på en mycket kort tid (år 874-930). Detta »enhetlighets-behov« bör ses som ett resultat av Islands frihetskamp genom århundradena, en kamp som först och främst har förts av de härskande klasserna med egna intressen i fokus. Det faktum att man nästan uteslutande har grävt gårdsanläggningar i de områden där gravarna förekommer har möjligtvis en förklaring som man kan söka i Sagorna/Landnámabók. Många anser nämligen att en Þjórsárdalur-Saga (idag finns ingen nedteckning av sagan) har existerat och det har skapat ett stort intresse för dalgången, ett intresse som har varit aktuellt allt sedan 1800-talet.

Man har aldrig i samband med gårdsundersökningar påträffat gravor. Man har inte heller totalundersökt något gravfält. Ca 30% av gravarna uppträder som enstaka gravar, men många antydningar görs vid rapporteringen om att antalet gravar är fler. Vi vet alltså ingenting om förhållandet grav-gård, huruvida familjegravfälten varit allena rådande eller bygdegravfält förekommit.

Samanfattning

I denna uppsats har jag diskuterat spridningen på isländska gravar från vikingatid. Istället för att förklara spridningen med yttre faktorer vilket innebär att spridningen inte är ett resultat av faktiska förhållanden, förstår jag den möjligheten att gravarna representerar en gravtyp-gravform som har sin huvudsakliga spridning i de områden som de uppträder i och andra grav-

typer-gravformer representerar andra områden. Genom att jämföra denna spridningsbild med lokaliseringen av de grävda gårdar som är daterade före 1104 konkluderar jag att den kunskap vi har om Islands vikingatid först och främst gäller dessa områden. Jag har också framhållit att den på Sagorna/Landnámabók-baserade forskningstraditionen som har dominerat forskningen hitintills har haft en hämmande effekt på arkeologins utveckling i Island. Det är inte arkeologins roll att bekräfta eller förneka de skriftliga källornas relevans utan arkeologins primära roll är att genom arkeologiska metoder och förutsättningar komma fram till arkeologiska resultat. En förutsättning för detta är att de medel som behövs tillfogas forskningen och den institution som har det yttersta ansvaret får de resurser som krävs personal, pengar, lokaler osv (16).

Noter

1. Eldjárn, Kristján. Kuml og haugfé úr heiðnum síð á Íslandi. Akureyri 1956. s. 197 ff.
2. Shetelig, Haakon. Islands graver og oldsager fra Vikingetiden. Viking, tidskrift for norrøn arkæologi. Oslo 1937. s. 207.
3. Baudou, Evert. Fornvænnen 1967. s. 89.
4. Eldjárn, Kristján: Kuml og haugfé úr heiðnum síð á Íslandi. Akureyri 1956. s. 197.
5. Þorarinsson, Sigurður: Gjóskulög og gamlar rústir. Brot úr íslenskri byggðasögu. Árbók hins íslenska fornleifafélags 1976 och Rafnsson, Sveinbjörn. Föredrag på nordiska arkeologmötet på Laugarvatn 1982.
6. Rafnsson, Sveinbjörn: Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatidens historia. Bibliotheca Historica Lundensis XXXI. Lund 1974.
7. Eldjárn, Kristján: Viking archaeology in Iceland. The third Viking Congress Reykjavík 1956. Árbók hins íslenska fornleifafélags, fylgirit 1958. s. 25.
8. Ingólfur Arnarsson var enligt sagorna Islands första landnamsman och bosatte sig i Island ungefär i år 874. Åren 1971-1975 grävde en svensk arkeolog gården och har i olika sammanhang hävdats att gården är Ingólfs. En redogörelse över utgrävningen finns i Hus gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982. Red. Ólafsson, Guðmundur; C-14 resultatet publicerade i Grímsson, P. och Einarsson, P. Árbók hins íslenska fornleifafélags 1969. s. 87-90.
9. Stenberger, Márten: Forntida gårdar i Island. Meddelanden från den nordiska arkeologiska undersökningen i Island sommaren 1939. København 1943. s. 164.
10. Ólafsson, Guðmundur. Grelutóttir. Landnámsbær á Eyri vid Arnarfjörð. Árbók hins íslenska fornleifafélags 1980. s. 67.
11. Hermansdóttir, Margrét: Merovingertida bosättning på Island. Ett gårdskomplex från merovingertid i Herjólfssdalur i Vestmannaeyjar-arkipelagen, Island. Viking 1987.
12. Gården Eiríksstaðir, Västra Island, är inte medtagen p.g.a. en mycket ofullständig dokumentation. Se Árbók hins íslenska fornleifafélags, 1963. s. 59-64.
13. Olsson, Ingrid: Abstracts. 4th Nordic Archaeometric Conference, Haugesund, Norge, 8-11. Okt. 1987. s. 37.
14. Vilhjálmsson, Vilhjálmur Ö.: Abstracts. 4th Nordic Archaeometric Conference Haugesund, Norge, 8.-11. Okt. 1987. s. 39 ff.; Vilhjálmsson, Vilhjálmur Ö. Dateringsproblemer i islandsk arkæologi. hikuin 14. 1988.
15. Se fotnot 9.
16. Språklig granskning av svenska: Lars Lundqvist; engelska: Hermann Þórisson.